

ЕЖЕЛГІ ОРДАЛАР МЕН ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ АРАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ САБАҚТАСТЫҚ

Түйіндеме

Қазақ мемлекеті және мемлекеттілігіне қатысты ғалымдар тарапынан әрқилы пікірлер мен тұжырымдар, көзқарастар, болжамдар қалыптасқан. Соларды басшылыққа ала отырып, менде осы тақырыпта, өзімнің ұзақ жылғы зерттеулерімнің нәтижесінде қалыптасқан пайымдауымды ортаға салғым келеді. Сондай тарихи құнды сөздің бірі «Орда» сөзі. Тікелей «Орда» сөзі біздің халқымыздың тарихында көне заманнан күні бүгінгі дейін бірге ілесіп келе жатқан мән-мағынасы зор сөз деп айтуымызға болады. Яғни, біздің халқымыздың тарихына тікелей қатысты сөз.

Осы «Орда» сөзінің төңірегінде халқымыздың тарихында әлі күнге ашылмай тұрған оқиғаны оқып білгендей боламыз.

Түйін сөздер: Орда, ғұн, тайпа, рулар, Алтын орда, Қазақ ордасы, Алаш орда, Қазақ мемлекет.

HISTORICAL CONTINUITY BETWEEN ANCIENT ORDO AND KAZAKH STATE

Abstract

On the part of scientists there were different opinions and conclusions, views, forecasts in relation to the Kazakh state and statehood. Guided by him, I would like to

ULUSLARARASI TÜRK
DÜNYASI ARAŞTIRMA-
LARI DERGİSİ
INTERNATIONAL
JOURNAL OF TURKISH
WORLD STUDIES
CİLT 5 / SAYI 1 / OCAK
2022

Sorumlu Yazar Corresponding Author

Ғани МЕНҒІБАЕВ
АБЫЛАЙҰЛЫ

Доцент, тарих
ғылымының
кандидаты.

kai_1960@mail.ru

Gönderim Tarihi

Received

05.01.2022

Kabul Tarihi

Accepted

27.01.2022

Atf

МЕНҒІБАЕВ
АБЫЛАЙҰЛЫ, Ғани

(2022). “Ежелгі

Ордалар Мен Қазақ

Мемлекеті

Арасындағы Тарихи

Сабақтастық”,

*Uluslararası Türk
Dünyası Araştırmaları
Dergisi*, (5/1), 73-86.

ARAŞTIRMA MAKALESİ
RESEARCH ARTICLE

share on this topic, the prevailing views of their many years of research. One such historically valuable word is the word "Horde". We can say that the word "Horde" in the history of our people has a great meaning, which is accompanied from ancient times to the present day. That is, it directly relates to the history of our people. Within this word "Horde" we will read the history of our people.

Key words: Horde, huns, tribe, birth, Golden Orda, Kazakh Orda, Alash Orda, Kazakh state.

Қазақ мемлекеті және мемлекеттілігіне қатысты ғалымдар тарапынан әрқилы пікірлер мен тұжырымдар, көзқарастар, болжамдар қалыптасқан. Соларды басшылыққа ала отырып, менде осы тақырыпта, өзімнің ұзақ жылғы зерттеулерімнің нәтижесінде қалыптасқан пайымдауымды ортаға салғым келеді. Халқымыздың мемлекеттік құрылымын ашып көрсетуге, оның ашылмай тұрған беттеріне терең талдау жасауға, талпыныс жасалып отырған алғаш қадам деуге болады. «Орда» сөзінің шығу тарихы немен байланысты? Оның қазақ рулары, тайпалары, мемлекеттік құрылымымен байланыстылығы қандай? «Орда» сөзінің көшпелі халықтардың тарихында жиі-жиі ұшырасуы неліктен?

Мысалы, көне замандағы ғұндар Ордасы мен Алаш Орда арасындағы уақыт аралығында неліктен мән-мағынасын жоймаған?

Ақыр аяғы, қаншама уақыт өтсе де, Қазақстанның батысы мен оңтүстік аймақтарында «Орда», «Ордабасы», «Үлкен Орда қонған», «Кіші Орда қонған», т.б. жер-су атауларының тек қана біздің жерімізде кездесуінің сыры неде?

Бізге белгілі, әрбір тарихи географиялық атаулар, жер-су, тау, өзен-көл, т.б. барлығы да тарихи бір кезеңдерде, белгілі бір оқиғаларға байланысты келіп шығады.

Уақыт өте келе әрқилы құбылыстар, жағдайларға байланысты мән-мағынасын жоғалтып немесе өзге атауға ие болуы да заңды құбылыс.

Бұл негізінен әртүрлі тарихи оқиғаларға байланысты болады.

Сондай тарихи құнды сөздің бірі «Орда» сөзі. Осы сөздің астарына терең үңіліп, оған жан-жақты талдау жасар болсақ нені байқаймыз?!

Тікелей «Орда» сөзі біздің халқымыздың тарихында көне заманнан күні бүгінгі дейін бірге ілесіп келе жатқан мән-мағынасы зор сөз деп айтуымызға болады.

Яғни, біздің халқымыздың тарихына тікелей қатысты сөз.

Осы «Орда» сөзінің төңірегінде халқымыздың тарихында әлі күнге ашылмай тұрған оқиғаны оқып білгендей боламыз.

Соны ортаға салып, ғылыми тұрғыдан ашып көрсетуге тырысайық.

Әбу Райхан Бируни (973-1048 ж.ж.) өзінің «Ежелгі көшпелі ордалар» деген еңбегін жазып қалдырды (А.Конуратбаев, 1991: 5).

Оның өмір сүрген уақыты мен зерттелген еңбегінің кезендеріне көз жүгіртер болсақ, ол ертеректе өмір сүрген көшпелі ордаларға жан-жақты сипаттама берген болып шығады.

Яғни, өзінің алдында тарих сахнасында белгілі бір кезендерде пайда болып, кейін үн-түнсіз жойылып кеткен «Орда»-ға тоқталып кеткен.

Олар кімдердің ордалары еді?!

Былайша айтқанда «Ежелгі көшпелі ордалар» деген атаудың өзінде, «Орда» сөзі тек қана көшпелі тіршілік кешетін, мал шаруашылығымен айналысатын халыққа ғана тән атау болып тұр.

Бұл дегеніміз біздің де халқымызға ортақ атау деген сөз.

Сонымен олар кімдер?!

... Б.э.д. 203-202 ж.ж. ғұн тайпалық одағының басына Мөде (Маодунь) хан болып келді. Ол Саян, Алтай, Жоғарғы Енесей, Хакасия, т.б. бойындағы халықтарды, ру-тайпаларды, жерлерді өзіне қаратып, өте қатаң тәртіпке бағындырған, әскери күшті мемлекет құрды.

Өзінің «Орда»-ның шекарасын нығайтты (S.G.Klyashorniy, T.Y.Sultanov, 1992: 7). Б.э.д. 200 жылы Мөде (Маодунь) хан Қытай мемлекетінің Хан патшалығы

өзіне тәуелді қылып, олар 40 жыл бойы алым-салық төлеп тұрған.

Яғни, Қытай патшалары өздерінің қыздарын ғұн ханзадаларына тұрмысқа беріп, жібек маталар, әшекей бұйымдар, күріш, шарап, т.б. жіберіп, өздерінің шекараларында тыныштық сақтауға тырысқан.

... Узнав о событиях в орде (так называли гунны военный лагерь и княжескую ставку), правитель-дунху решил, что смута ослабила гуннов, и потребовал от Маодуня уступить пограничную территорию.

Многие старейшины, опасаясь войны, советовали Маодуню отдать землю. Крайне разгневанный, Маодунь ответил «Земля – основа государства, разве можно отдавать ее!». Всем, советовавшим уступить землю, он отрубил головы. Затем Маодунь сел на коня, приказал рубить головы каждому, кто опоздает явиться, двинул на восток и внезапно напал на дунху... Он разгромил дунху на голову, убил их правителя, взял людей из народа и захватил домашний скот. Так описал Сыма-Цянь начало гунских завоеваний (Vasily R, 1993: 17).

... Ұлы Күнбидің астанасы Қызылқорған қаласы Чананнан 8900 шақырым шалғай, түтін саны 120 мың, жан саны 630 мың, әскері 188800 адам. Уәзір, мәртебе, қазына істер бегі, оң-сол қолбасшы қатарларынан екі адам, бас бақылаушы екі адам, Орда төребегі бір адам, Орда төресі екі адам, атты әскербасы бір адам бар.

Жері ұлан-байтақ кең, әрі жазық, жауын-шашыны көп. Ауарайы суық. Тауларында қалың қарағай өседі. Егіншілікпен шұғылдынбайды. Малмен бірге жайылым, суат жағдайына қарай көшіп жүреді.

Әдет-ғұрпы ғұндар-ға ұқсайды. Бұл елде жылқы көп. Байларында 4-5мыңнан жылқылар болады. Халқы қайсар, батыр келеді. Сенімсіздік істерге қатты өшігеді. Ұры-қарысы көп. Үйсін (Усунь) күшті мемлекеттердің бірі саналады қарысы көп. Үйсін (Усунь) күшті мемлекеттердің бірі саналады (A.Бушков, 1997: 25).

... Қазақтар әдетте «Орда» деп аталатын үш бөлікке бөлінеді. Жалпы рулық аты

«Үйсін» деп аталатын «Үлкен орда» - «ұлы жүз» (ұлы жүздік) шығыстық даланың оңтүстік бөлігін жайласа, басты рулары арғын, найман болып келетін «Орта орда» - «орта жүз» (орта жүздік) шығыстық даланың солтүстігін, ал басты рулары Алшын, жаббас болып келетін «кіші жүз» (кіші жүздік) даланың батысын жайлады (S.Volin, 1939: 5).

Бұл ордалар тайпаларға, тайпалар руларға бөлінеді.

Көршілес отырған үлкен бөліктердегі рулар жиналып біртұтас ел құрайды.

Міне, осыдан көріп отырғанымыздай, халқымыздың ежелгі тарихында «Орда» сөзі бізге біршама жақындау және халқымыздың өткен тарихында алатын орны ерекше деуге болады.

Яғни, біздің «ұлт болып, халық болып қалыптасуымызда» «Орда» сөзі үлкен рөл атқарған.

«Орда» - үлкен мәні бар, бір жүйеге бағындырылған, ұйымдасқан, тәртіпке негізделген, үлкен әскери күш деп айтуға болады.

Жалпы, өте орнықты формада қалыптасқан, келешегі зор мемлекет түрі деп сипаттама беруге болады.

Мұнда ең бастысы, ерекше бір рудың немесе тайпаның, болмаса көсемнің ерекшеленіп шығуы және соның төңірегінде орташа деңгейдегі, болмаса әлсіз деңгейдегі ру-бірлестіктерінің шоғырлануы байқалады.

Ең бастысы, олардың барлығы ортақ мүлде, ортақ идея, тәртіп, күш, билік, т.б. бағынған.

... В польском «Horda» - «полчище». Не «толпа кочевников», а скорее «большое войско». Многочисленное войско.

Сигизмунд Герберштейн- «цесарский» посол, побывавший в Москве в XVI веке и основавший интереснейшие «записки», свидетельствуют, что на татарском языке «орда» означало «множество» либо «собрание».

Академик Фоменко указывает при этом на латинское слово «ordo», означающее словом «порядок», на немецкое «ordnung» - «порядок».

В современном турецком языке слово «ordu» имеет несколько значение, опять таки соответствующее словам «порядок», «законоустановление» (K.Salgarin, 1992: 35).

Осыдан көріп отырғанымыздай, «орда» сөзінің мән-мағынасы көптеген халықтарда бір ғана мағынаны білдіреді.

Ол әскери күш, тәртіп, құқыққа (заңға) бағыну. Бұдан шығатын қортынды, көшпелі хадықтың өз уақытында үстемдігінің басым болғандығы, оның әлемдегі көптеген ірілі-ұсақты халықтарды, ұлттарды, т.б. өзіне бағындырғандығы, өзінің қатаң тәртібіне мойынұсындырғандығын көреміз.

Енді тарихқа тағы да шолу жасап көрелік.

... X ғасырдағы географ Ал-Масудидың француз тіліне аударылған еңбегінде «... оғыздар үш ордаға бөлінді-міс дейтін сөзі қолданылған» (V.L.Yegorov, 1972: 15).

... XI ғасырда дүниеге келіп, артында «Құтты білік» атты тарихи шығарма қалдырған Жүсіп Баласағұнда, ал оның өзі Күз Орда деп атайтын қалада 1015 /1016 жылы туған (G.A.Fedorov, 1960: 7).

... Шыршық жазығына келіп орналасқан халықтарды «сырманактар» деп аталды. Бұл «сырманактар» кейін нығая келе Жалайыр Ордасының негізін қалайды (Kazak SSR tarihi, 1983).

Осылардан көріп отырғанымыздай, орта ғасырдағы жазбаша түп-деректерде немесе жылнамаларда «Орда» сөзі жиі ұшырасып тұрады.

Ал енді тарихта өзімізге белгілі. « Алтын Орда», «Ақ Орда», «Көк Орда», т.б. жөнінде не айтуға болады?

Бұл атаулар төңірегінде көптеген еңбектер жарық көріп, зерттеулердің, мақалалардың жазылғаны бізге белгілі.

Солардың ішінде В.Л. Егоров «Алтын Орда (жошы ұлысының оң қанаты) әрқашанда Ақ Орда деп аталған» деп жазды (N.E.Vekmanova, 1991: 14).

Ал, Муин ад-дин Натанзий пікірінше: Орда-Ежен мен оның ұрпақтарының иелігіне «Көк Орда» атауы жатқан, ал «Ақ Орда» деп Батухан ұрпақтарының иелігі, яғни «Алтын Орда» аталған (T.Şonanulu, 1926: 9).

Алтын Орданың ыдырауы және Ақ Орданың әлсіреуі барысында Қазақстан территориясында пайда болған ірі мемлекеттік құрылымдардың бірі Ноғай Ордасы болды.

Ноғай Ордасы XIII ғасырдың екінші жартысында бөлектене бастады. Бұл процесс Әмір Едіге тұсында XIV ғасырда жалғасып, оның баласы Нұр ад-диннің (1426-1440 ж.ж.) кезінде аяқталды.

Ноғай Ордасындағы үстем тайпа маңғыттар болды. «Ноғай»; «Ноғайлықтар», «Ноғай Ордасы» деген терминдер алғаш рет әдебиетте тек XVI ғасырдың басында ғана пайда болды (Kazaksko-russkiye otnoşeniye v XVI-XVIII, 1961).

Алтын Орданың қираған бөлшектерінен құрылған, басқа да бірлестіктер тәрізді, Ноғай Ордасы да этникалық құрылым емес, көбінесе саяси құрылым болды.

Ноғай Ордасын мекендеген тайпалар қазақ халқының қалыптасуының күрделі этникалық процесіне тікелей қатысты.

Ноғай Ордасы мен қазақтардың жақын туыскандығы туралы Ш.Ш. Уәлиханов айтқан болатын.

Ол алғашқы қазақ ханы Жәнібек тұсында достық қатынаста өмір сүрген ноғайлар мен қазақтарды «екі туысқан ордалар» деп атады.

Ал енді 1595 жылы орыс мемлекетінің патшасы Феодор Ивановичтің қазақтарды Москва мемлекетінің қол астына алу туралы Тәуекел ханға берген грамотасы (6-құжат) (М.Тінішбаулы, 1990: 5). Бұл құжаттың ішінде менің назарымды аударғаны төменгі сөйлемдер болды:

... Құдайдың алғысымен ұлы мемлекет патшасы және ұлы мәртебелі Феодор Ивановичтен ... Қазақ Ордасының патшасы Тәуекелге біздің патшалық жарлығымыз...

... Сізді және сізге қарасты қазақ ордасы мен қалмақ ордасын патшаның қол астына алуға ризалық бердік...

Осы жерден көріп отырғанымыздай, Тәуекел ханға бағынған қазақ және қалмақ жұрты (халқа) оның құрған ордасының төңірегінде шоғырланғандықтарын байқаймыз.

Осы секілді құжаттардың ішінде «Орда» сөзі жиі-жиі кездесіп жатуы, расында да халқымыздың өткен тарихының белгісіз құпия болып жатқан беттерінің бірі секілді.

Енді, 1722 жылы қазақтарды Ресей мемлекетінің қол астына қарату жөнінде І Петр патшаның айтқан сөздері келтірілген мына іс-қағаздарына (құжатқа) назар аударып көрелікші (24-құжат) (Kultura i istoriya sentralnyy Aziy i Kazakistana).

... Персия жорығынан қайтып оралғаннан кейін... Ұлы Петр ерте заманнан бері айтылып келе жатқан қарғыз-қайсақтардың ұшы-қиыры жоқ «кен ордасын» (қазақ жері мағынасында – М.Ғ.) Ресейдің қол астына алу империялық Ресей отанынан пайдалы болатыны жөнінде ниет білдірді...

Өйткені Ұлы Петр 1722 жылы Персия жоғарында және Астрахында болған кезінде «орда» туралы көп адамдардан қызығарлық лақып естіді. Ол қырғыз-қайсақ ордасы болатын.

Бұл «орда бүкіл азиялық елдердің кілті мен қақпасы». Міне, сол себепті ол орданы Ресейдің протекциясына (қол астына) алу ашып, олардан Ресей еліне пайдалы және қолайлы болғандардың бәрін ала білуіміз қажет.

Біздің осы құжаттан көріп отырғанымыздай, қазақ халқына «хандықтан» гөрі «орда» сөзі біртабан жақындау.

Сөзіміз біржақты болмауы үшін, халқымыздың басындағы қиын-қыстау кезең болған «Ақтабан шұбырынды» уақытта, қазақ халқының жан-жағынан анталаған дұшпандардың қысымы, қауіп-қатері, т.б. аман қалу қауіпін болдырмау үшін, сол кездегі үш орданың билеушілерінің Ресей мемлекетімен арадағы жазған хаттарына назар салып көрелікші:

Бірінші, Кіші Орданың ханы Әбілхайырды қырғыз-қайсақ ордасының ханы деген сөйлемді ең алғаш Левшиннің еңбегінен кездестіреміз.

Одан кейін,Телжан Шонанұлының еңбегінде « ... Қайсақ ордасының бастығы ...» (А.Ү.Левшин 1996: 20), Мұхаметжан Тынышбайұлында « ... ал, Әбілхайыр қырғыз-қайсақ ордасының ханы» аталады (G.A.Menilbayev, 2001: 7).

Екінші, Орта орданың сұлтаны Абылайдың 1740 ж. Ресей мемлекетіне берген антының мазмұны төмендегідей (B.G.Aygan, H.M.Abjanov, D.A.Mahat, 2010: 23).

... Я, киргиз-кайсацкого народа нижеподписавшейся солтан, обещаюсь и клянусь всемогущим богом, что хочу и

должен со всем моим родом и со всею моею ордою всепресветлейшей, самодержавнейшей государыни и императрице и самодержаце всероссийской и пр. и пр. верным, добрым и послушным подданным быть.

Үшінші, 1733 жылы Үлкен орданың сұлтандары мен билері. Ресей мемлекетінің қол астына алуды сұрап әйел патша (императрица) Анна-ға жазған хаты (45-құжат).

... От дальней стороны близким сердцем киргиз-кайсацкой большой орды князья, беки Вам, великой государьне императрице и белой царице, а подданство пришли, а именно: Кодар Ви, Тюля Би, Сатай батыр, Кангельди-Батыр и Булек-Батыр, а также всей орды беги и подданство пришли.

Осыдан көріп тұрғанымыздай, 3 хатта да, бірде-бір «хандық» деген сөйлемді кездестірмейміз, оның орнына «орда» деген сөзді жиі кездестірдік.

Бұдан шығатын қортынды, қазақ халқына тән мемлекет бірлестігі көп жағдайда «орда» деген ұғымба деп ойлаймыз. Былайша айтқанда, осы сөз бізге біртабан жақын секілді көрінеді.

...Алакөлдің оңтүстігінде « Әбілқайыр », « Сұңғайыт », т.б. таулары, « Ақсүйек- сай », атақты « Хантау » созылып жатыр.

Осы тауларда - «Үлкен Орда қонған » және « Кіші орда қонған » шатқалдары бар (екі орданың хандарының шатырлары тұрған жер болуы мүмкін-М.Ғ.)

Бізде бұл кезенді қамтитын бұлардан басқа аңыздар жоқ. Бірақ бізге ендігі жерде шатқалдардың географиялық атаулары көмекке келеді. Көшпелердің, әсіресе қазақтар мен қырғыздардың – шатқалдарға, тауларға, т.б. сонда өткен үлкен оқиғаларға ат беріп отыратын ерекше қасиеті бар.

Мысалы, Шымкенттен батысқа қарай 30 шақырым, Бадам станциясынан 5 шақырым жердегі Ордабасы атты кішкене таудың маңызы зор.

Осы секілді мысалды, Боралдай және Қошқар-ата өзендерінің бас жағындағы (Әулие ата және Шымкент уездерінің шекарасында) Арқалы тауда «Үлкен орда қонған», «Кіші орда қонған» деген екі шатқалы бар.

Бүгінгі күндері « Орда »-ға байланысты атаулар Оңтүстік, Батыс қазақ жерлерінде кездеседі.

Яғни, жер-су, тау-шатқал т.б.атауларда кездесіп тұрады.

Тіпті, бұл атаудың XVII ғасырдың соңында қазақ даласында болған жолаушылар, саяхатшылар,көпестер, елшілер, т.б. жазбаша хабарламалары негізінде кездеседі.С.У.Ремезов өзінің жазбаша хабарламалары негізінде кездеседі. С.У.Ремезов өзінің 3 баласымен бірге үлкен жұмыс атқарды. Сол кездегі Москва патшалығына қарасты территориялық географиялық картасын жасап шықты (Чертежная книга).

Онда, мынадай сөйлемдер кездеседі. ... “Казачьи земли, примыкающие к Северному Кавказу”, “Земля Казачьей Орды!” (как и на многих других старорусских картах).

Осы жоғарыда келтірілген мысалдардан, хаттар, грамоталар, карталар, жер-су аттары, т.б. барлығы да осы күнгі қазақ даласында әр кезендерде пайда болып, уақыт өте келе өзінің бастапқы мән-мағынасын жоғалтып, кейінірек, қайтадан бастапқы атауы бойынша атал бастаған «Орда» сөзін кездестіреміз. Яғни, қазақ халқымен бірге жасап келе жатқан мемлекет бірлестігін көреміз.

... Когда в степи появился талантливый организатор, он собирал вокруг себя толпу сильных и преданных людей, чтобы подчинить с их помощью свой род, а потом племя и наконец, племенной союз... (20).

Оған мысал ретінде XIX ғасырдың басында ішкі орданың ханы болған Бөкей жөнінде айтуға болады.

Бөкей хан 1801 жылға дейін Кіші жүздегі Хандық Кеңестің төрағасы қызметін атқарды.

Ресей мемлекетінің патшасы Александр I-дің 11 наурыз 1801 жылғы жарлығы бойынша өзіне қарасты 5 мың жанұямен (кіші жүздің әртүрлі ру-тайпалар көсемдері, халқының сайлауымен Ішкі Орда ханы болды.

Ал, 1812 жылы 7 июль күні арнайы дәстүр бойынша, ата-салты бойынша хан болып бекітілді.

Бөкей хан құрған Ішкі орданы, біз көпшілік жағдайда Бөкей ордасы деп атап жүрміз.

Осы жерде біз мына бір жағдайда көңіл аудармасақ болмайды. Өзіміз шолу жасап отырған «Орда» сөзінің қандай рөлі, мән-мағынасы болғандығына шамамыз келгенше тоқталып кеттік.

Бұл атаудың қауіптілігін, тарихи маңызын патша өкіметі де жақсы түсінген секілді.

Сол себепті, оның орнына өзге атауды қолдану, яғни қазақ халқының өткен тарихын бұрмалау немесе қасақана жоққа шығару, т.б. төңірегінде іс-шаралар қолға алына бастағандығын көреміз.

... Казачья Орда. Термин «орда», применявшийся в старых русских источниках в отношении объединений казахских племен, ныне не употребляется, вместо него принят казахский термин «жүз».

Бұдан шығатын қорытынды, яғни «Орда» сөзінің қазақтың ру-тайпаларының бастарын біріктүріші, бір жерге топтастырушы, әскери күш, қатан тәртіпке бағынушы, оны мойындаушылардың мемлекет бірлестігі екендігіне шүбә келтіруге болмайды.

Оны XIX ғасырдың екінші жартысында дүниеге келіп, халқымыздың бас бостандығы, тәуелсіздігі, дербес мемлекет болып өз алдына өмір сүруін армандаған, сол жолда үлкен жұмыс және Ә. Бөкейханов, Х. Досмұхамедов, М. Тынышбаев, М. Шоқай, Ұ. Құлынбетов, С. Қожанов, Т. Рысқұлов, т.б. айтуымызға болады.

Олар қазақ жерін патша өкіметінің болғандығынан азат етіп, «Алаш орда» мемлекетін құруды алдарына мақсат етіп қойды.

Осы жерде мынадай сұрақ орынды туындайды? Неге Алаш Орда? Неге Алаш хандығы емес?! Алаш мемлекеті, Алаш қанағаты, Алаш өкіметі, Алаш патшалығы, т.б. атауларды неге алмаған деген сұрақтың туындауы заңды ғой деп ойлаймын.

Олар Алаш партиясын (яғни, Алаш Орда партиясы) құрды, 1917 жылы екі рет Бүкілмұсылмандық құрылтай жиналысын өткізді. Ол мұсылман халықтарының басын қосты.

Алдағы Алаш Орда мемлекетінің басқару жүйесі, әскери, милиция, оқу-ағарту, тіл өзекті мәселелерді күн тәртібіне қойды.

Бұл жерде 6-Алаштың басын бір жерге топтастыру мәселесі тұрған жоқпа екен деген ой туындайды. Осыдан кейін, Ұлы Қазан төңкерісі (1917 жылы 25-қазан) болып, Алаш Орда партиясының қайраткерлері екі топқа бөлініп, өз іштерінде түсінбеушіліктер болды. Оның арты немен аяқталғаны белгілі...

1924 жылы 17 желтоқсан күнгі «Ақжол» газетінің бетінде Сұлтанбек Қожанов: «... Қазақ халқының астанасы орыстың туы тігілген қалада емес, қаласы жоқтықтан киіз ауылында болса да, қазақ жұртшылығына жуық болуы керек», - деп жазды.

Сонымен, 1925 жылы 15 сәуірде Ақмешіт қаласында Бүкіл Қазақ еңбекшілері өкілдерінің басын қосқан Қазақ АССР Кеңестерінің V-съезі салтанатпен ашылды.

Бұл съезде әртүрлі мәселелермен қатар, халқымыздың тарихында маныздың деген 2-3 құжат қабылданды.

Яғни, Кеңестердің Бүкіл қазақтың V-съезі «бұдан былайғы жерде «Киргиз» деген атау «Қазақ» деп аталсын деген қаулы қабылдады. Сонымен бірге, съезд «Киргиз» республикасының «Қазақ Республикасы» деп атауға, ал оның астанасы Ақмешітті Қызыл-Орда деп атауға қаулы алды.

Қызылорданың қазақ мемлекетінің астанасы болуымен тарихтың жарқын бір беттері ашылды. 1936 жылы Қазақ АССР-і атауынан Қазақ ССР-на өзгертілгенін атап кетуге болады. Ал енді, 1991 жылы 16 желтоқсан айынан бастап Қазақстан Республикасына айналып, тұңғыш рет тәуелсіз мемлекет болып жарияланды. Осы жерде біздің алдымызға қойып отырған мақсатымыз; Қазақ мемлекетінің калыптасуы, дамуы және әлемдік аренадан алатын орны деген атауының өзі айтып тұрғандай, сонау ғұндар дәуірінен бастау алған мемлекеттілік ұғымының қалыптасуы, дамуы мен бүгінгі таңда әлемдік аренада өзіндік орыны бар мемлекетке айналғандығына қысқаша

тарихи шолу жасап, бізге белгісіз өткен тарихы мен бүгінгі тарихы арасындағы тарихи сабақтастықта тоқталу болды.

Пайдаланылған әдебиеттер

- «Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках» (1961). Алма-Ата.
«Культура и история Центральной Азии и Казахстана/ проблемы и перспективы исследования», (1996). Алматы.
«Қазақ ССР тарихы» (1983), 2-том. Алма-Ата.
ЛЕВШИН, А.И. (1996). «Описание киргиз-казахских или киргиз-кайсацких орд и степей», Алматы.
Алексей Бушков (1997). «Россия который не было» (загадки, версии, гипотезы), М.
АЯҒАН, Б.Ғ., ӘБЖАНОВ, Х.М., МАХАТ, Д.А. (2010), «Қазіргі Қазақстан тарихы», Алматы.
БЕКМАХАНОВА, Н.Е. (1991). «Қазақ ССР тарихы». Алма-Ата: 8-9 класс.
Василий Радлов (1993). *Фридрих Вильгельм*, Алматы: Ана тілі.
ЕГОРОВ В.Л. (1972). «Государственное и административное устройство Золотой орды» / Вопросы истории №2.
КЛЯШТОРНЫЙ, С.Г., СУЛТАНОВ, Т.И. (1992). «Казахстан.Летопись трех тысячелетний», Алматы: Рауан.
Қойшығара Салғарин (1992). «Қазақтың қилы тарихы», Алматы: Жалын.
ҚОҢЫРАТБАЕВ, Ә. (1991). «Көне мәдениет жазбалары», Алматы: Қазақ университеті.
МЕҢЦЛБАЕВ Ғ.А. (2001). Қазақ халқының тарихында «Орда» және «Жылан» ұғымдарының алатын орны, Алматы.
МЕҢЦЛБАЕВ Ғ.А. (2017). «Алаш, қазақ ұғымдары мен Ақсүйір Жаббас шежіресінің зерттелу тарихы». Хабаршы, №3-4 (71-72): Алматы.
Мұхамеджан Тынышбайұлы (1990). «Ақтабан шұбырынды», Ана тілі: №7.
ВОЛИН, С. (1939). «Материалы по истории туркмен и туркменей», М. Т.1.
Телжан Шонанұлы (1926). «Қазақ жері мәселесінің тарихы», Қызылорда.
ФЕДОРОВ-ДАВЫДОВ, Г.А. (1960). «Аноним Искандера» и термины «Ак орды», «Кок орды». –М.

